

jesítményének igazi rajza már sokkal kevésbé pregnáns. Szigeti elméletét külön fejezet rajzolja meg, de jó néhány Szigeti által nyújtott elemzés, hipotézis és különösképpen jó néhány fontos elméleti súllyal rendelkező fejtegetés kívül marad a könyv lapjain. Egyszóval az irodalomtörténethez hasonlóan az esztétikatörténet is szükségképpen magán viseli a szubjektív érdeklődés és a szubjektív ítéletek sajátos nehezékét.

A szubjektivitás azonban sehol nem tör bántóan elő. Másrészt, ha egyetlen személy ír ilyen igényű történeti munkát, akkor lehetetlen teljes objektivitást elvárni tőle, részben azért, mert esztétikai ismeretei szükségképpen eltérőek a különböző területeken, részben pedig azért, mert akadnak kategóriák, melyekkel saját gyakorlatában szükségképpen mélyebben megbarátkozott, és mások, melyek számára jelentéktelen fogalmak maradtak. Így tehát ha az egész mérleget megvonjuk, akkor Szerdahelyi könyvét az előbb említett ellentmondásokkal együtt is értéknek tarthatjuk. Hiszen ez az a könyv, amely először ábrázolta a magyar esztétikai gondolat haladásának rendkívül problematikus vonásait a felszabadulást közvetlenül követő időkben, ábrázolta azt, hogy a teória a rendkívül gyors fejlődés következtében helyenként milyen értetlenül bánt bizonyos értékekkel. Ez a könyv ábrázolta elsőként Kodály Zoltán sajátos kötöttségét a közvetlen visszatükrözés és a közvetlen népi elméletek gondolatvilágához, s ugyancsak ez a könyv ábrázolta azután, hogy bizonyos vargabetűk ellenére hogyan tértek vissza olyan teoretikusok, mint Bóka László, a realizmus álláspontjához. Az esztétika története 1945—1975 tehát egészben véve számos feladatot megoldott. Nyilvánvaló, hogy egy kiterjedtebb kutatás, számos korrekció és sokkal nagyobb terjedelemben lehet majd ennek a könyvnek anyagát, következtetéseit, felfogásmódját stb. túlhaladni. S ha most Szerdahelyi könyvét ezekkel a gondolatokkal és megszorításokkal üdvözöljük, akkor egyúttal azt is kívánjuk, hogy a magyar esztétika történetének kutatása a közelebbi vagy távolabbi jövőben haladja majd meg ennek a könyvnek az eredményeit. (Kossuth, 1976.)

HERMANN ISTVÁN

Tüskés Tibor: Pannóniai változatok

Sok mindenért lehet valaki kritikus. Hajlamból, kényszerből, kisebb-nagyobb bérért, másoknak segíteni vagy netán ártani akarás, és ezernyi más ok miatt. Az eredmény azonban többnyire ugyanaz: a kritika általában értelmez, magyaráz, értékkel, ítéll, tanít, Tüskés kritikai működése azonban nem e szándékok jegyében fogant. Vagy legalábbis nem kritikátlanul. Ő a kritika bírálatából indult ki kritikusj munkájában. „A legfőbb hibát — írta — abban látom, hogy a kritika nem megérteni, hanem tanítani és kioktatni akar.” S ez nagy baj, mert „a kritikus, aki jobban bízik nézeteiben, mint az alkotásban, előbb-utóbb öntelt és beképzelt lesz”. Ám az se jó, ha nem erőltetve saját nézeteit, engedelmesen beáll a sorba, hisz „az uralkodó széljáráshoz igazodó kritika lemond az irodalom szolgálatáról, önállósítja magát, külön élete van. Nem tud egész lélekkel egyetlen jelenség mellé állni, mert hátha holnap... Ez a kritika csak »futtatni« és »elejteni« tud nevet.”

Milyen legyen hát a kritika? Hagyja a tanítást másra, és törekedjék megérteni? Ámde „a kritika nem tudomány. A mű megközelítésének alapja az átélés és nem az elvont gondolkodás vagy kísérlet. Mivel azonban a kritika ítéletet és értékelést közöl, véleményt nyilvánít, ízlést formál, csak érvekkel alátámasztva,

indokok kifejtésével érheti el ezt. A személyes vélemény a közlés révén objektív súlyt szerez.” Csakhogy általában éppen ezt nevezzük „tanításnak”. Azaz a kritika mégis „tanít?” Mondjuk inkább, hogy tanulhatunk belőle. Vagy Tüskés találó hasonlatával: „Az igazi kritika a katalizátor szerepét tölti be. Felbont egy bonyolult és összetett anyagot, folyamatot indít el, gondolatokat vált ki és közvetít.” Mégpedig két irányban: „az alkotóhoz és a közönséghez. Az író számára művének fölerősített visszhangját közvetíti. Az olvasónak a választást könnyíti meg, önálló véleményének kialakításához segíti hozzá.” A kritikából tehát művész és közönség egyaránt tanulhat. A kérdés csak az, hogy mit?

Tekintsük például Tüskés remek Takáts-esszejét. Percig se titkolja, hogy személyes véleményét mond, annyira nem, hogy emlékekkel indít: „A diákkorban, folyóiratokban elszórvá talált versek után a *Színház az »Ezüst Kancsó«-ban* volt az első könyv, melyet Takáts Gyulától olvastam.” A lényeg azonban az, hogy azonnal nyomatékosan figyelmeztet az inkább költőként ismert s elismert művész prózairói kvalitásaira. Idezi is a regény nagyszerű kezdősorait, melyek mint „valamely zenemű elsőként leütött hangjai, fölkeltik az egész mű varázsát”. S ezt a varázst nem engedi el többé, akkor se, mikor a *Színház az »Ezüst Kancsó«-ban* elemzése után Takáts Gyula saját gyerekkorát idéző regényével folytatja. A hang itt lassan megemelkedik, háttérbe szorul az elemzés, a mű vallatása észrevétlenül vallomásba fordul: „És körben megelevenedik a természet, a Balaton-közeli táj, ahonnét a vizek már Belső-Somogy felé futnak, de a dombokról, a fák ágai között a nagy tó tükre is meg-megcsillan. Virágok, fák állnak őrt és vigyáznak az ember életére; rókák, sasok, szarvasok, őzek kísérik útján. A gyermekkor a természet és az emberi világ kapcsolatának, egymásraultaltságának és harmóniájának életre szóló élményével ajándékozta meg az író. S azzal a »tanulással«, hogy két hazája van mindenkinek: a nagyvilág és a szülőföld. S az utóbbi nem kevésbé fontos és szép, mint a másik. Horgony a szülőföld, mely nélkül a tág és messzi óceánokon sem lehet biztonságosan hajózni...”

Helyben vagyunk; ez az igazi „személyesség”, nem az egyes szám első személyben elmondott emlék. A kritikus és az író konzonanciája leütötte az alapakkordot, fölépíthető reá és belőle a bírálat. Először pár koccanóan nyers ütem következik az író életrajzi adataiból: Született — dolgozott — nyugdíjba vonult — kitüntették — kötetei és így tovább. Majd néhány szónoki kérdés után ugyanilyen tárgyszerűen: „Takáts Gyula mindenekelőtt és bármely műfajban költő.”

De ha most áttérne a versei elemzésére, mindent elrontana. Tüskés finom érzékkel, ügyes térplasztikai — szobrászi s természeti — kiterővel visszakanyarodik Takáts prózájához. Sorra veszi tanulmányait. Utal a mélyükön meghúzódó társadalmi élményekre. Nem felejtkezik el azonban a már megpendített lírai hűrről sem, színezi vele az elemzést ott ahol kell, vagy külön hangsúlyt kíván: „Takáts egyik kezével a tájba fogózik, a másikkal a világba, a mindenségbe nyúl. Általános érvényű mondanivalójának kifejezésére a keze ügyébe eső somogy-dunántúli táj képeit használja föl. A Balatontól és a Drávától határolt táj nemcsak szülőföldet, életkeretet ad számára, hanem költői élményanyagot is. Somogyisága elválaszthatatlan egyetemességétől. Tájszeretete alapját képezi világba tárulkozó művészetének.”

Megisméltődött a domináns akkord, Takátsra hangoltabban. Most már klaszszikus szerkesztési szabályok szerint — *Hark! the dominant's persistence, till it must be answered to!* — felelni kell rá: „Legszebb tanulmányai azok a portrék, amelyekben íróelődeiről, »példaképeiről«, Janus Pannoniusról, Csokonairól és Berzsenyiről szól. Ezek a nagyszerű invencióval megrajzolt jellemzések a költői beleélés remekei, és mindig kicsit önarcképek. Alapképletük: az igazi művészetben élet és költészet egymástól el nem választható szövetségben van.” És természetesen ugyanez Takáts alapképlete is, hisz „Janusról, Csokonairól, Berzsenyiről szólva a költő önmagáról vall”.

Most már aztán csakugyan itt lenne a helye — *Brave Galuppi! that was music! good alike at grave and gay!* — a versek elemzésének? Szó sincs róla! „Takáts

Gyula lírájának megközelítésére sajátos utat kínálnak szépprózai művei.” Miért? Mi a különös, az egyedülálló szépprózájában? „Takáts elbeszéléseiben ugyanolyan intenzitással jelenik meg a Balaton környéki táj, mint Krúdynál Óbuda, a tabáni öreg házak, Tömörkénynél az Alföld, vagy Gellérinél a pesti külváros. A történetek színhelye: a víz és a berek világa, a tóparti üdülőtelepek, az üdülőtelepek mögötti falvak, a falvak mögötti hegyek, a Badacsony és a fonyódi hegy kettős kúpja, s megint a víz, melyre a kék hegyek árnyékukat vetik.” S kék árnyék vetül valahogyan a lélek vizeire is. „Legjobb, igazi remeklésnek számító elbeszélései azok, amelyekben a közvetlen, érzéki tapasztalat, a nyers élmény és a tárgyi valóság szinte megemelkedik, s észrevétlenül oldódik a »titok«, a »legenda« világában (A tóparti két lakatos, Vince gödre), vagy ahol a misztika és a babonáság »titkait« mezíteleníti le, a hit világát hozza emberközelbe (Kinek könnyebb? Fényes pokol). Takáts Gyula elbeszéléseivel a magyar irodalomban először teremtette meg a somogyi táj, a berek, a Balaton — Egry József festészetével egybemérhető — páratlan szépségű, egyéni leleménnyel és költői erővel megformált »misztikáját.«

A kiemelt utalás Egry Józsefre figyelmeztet, hogy vigyázzunk a szóval! „Egry nem tájképfestő, nem a Balaton festője. A Balaton nem téma Egrynél, hanem a maga teremtette világ létrehozásához elemeket, motívumokat szolgáltató valóság. Képei nem a Balatonról és a táj lakóiról, hanem az ember és a természet egyénien értelmezett kapcsolatáról vallanak. »Én nem a Balatont, hanem világát festem« — mondta. Képei: rácsodálkozás a világra. »A dolgok megfigyelésének csak akkor lehet festői értékjelentsége, ha az csodálattal párosul« — írja. S ez a csodálkozás olyasmint fedeztet föl vele, amit a mikroszkóp és a fotográfia sosem tud elmondani. A meditáló, elmélyedő, önmagába néző, vizsgálódó embert valami mindig összeköti a világgal: éppen az, hogy töprengése a világra irányul. Ennek a világra csodálkozó áhitatnak legszebb képi megfogalmazása a *Nap a víztükrökben*. A bal felső sarokban húzott ujjnyi horizont monumentálisra növeli a képet. A fény forrását nem látni, a nap a vízben tükröződik. Két ilyen ellentétes elemet összehozni! A nap a vízből szórja sugarát! Oldalt hullámos nádsarló fogja közre a vízből vulkánként kitörő fényt. Olyan a kép, mintha egész bolygónk fordulna el alattunk, s mi valahol a végtelen térben, messziről és felülről csodálnánk a kozmikus látványt. A kép: a teremtő ember döbbenete, az alkotóé, aki indulatokat, látomásokat szabadított föl, s most rémült csodálkozással szemléli a maga teremtette valóságot.” Azaz a vers értésének alapföltétele, hogy az ember le tudjon mondani a minden áron való megértéséről. A világ végső soron csak a csodálkozó gyermeki szemnek érthető. „A költő személyes érzései a tájban revelálódnak; a természettel azonosul; a táj átlényegül, jelképpé válik. Azt is mondhatnánk, Takáts számára a táj az az arkhimédészi pont, ahonnan kiindulva egy teljes és önálló érzelmi és gondolati világot boltoz maga fölé. A versek nem a tájról, a Balatonról, a behavazott préházról, a tavaszi viharról szólnak, hanem eredeti életérzés és gondolati anyag kap bennük formát.”

Most már, ha tetszik, következhet. — következik is — a versek elemzése. A lényegen azonban már ez sem ronthat, mert megtanultuk: nem attól költő a költő, hogy szép verseket ír.

A Takáts- és az Egry-esszé példája mutatja tán legszebben a sorsélmények összhangzó akkordjaiból kibomló kritika lehetőségeit. Ügyeljünk a szóval. Nem holmi „alkati”, „kedélybeli”, „ízlés- és felfogásbeli”, „világnézeti” vagy más hasonló „rokonságról” van itt szó, még kevésbé „nemzedéki”, „regionális” vagy éppen „brancsbéli” összetartozásról. Az összhang ontológiai síkon teremődik, abban az értelemben, ahogyan Burckhardt vallotta a Bázelnél kinyíló tájról: ott élnie „metaphysische Notwendigkeit”.

Hódi Sándor jugoszláviai pszichológus fogalmazta meg legvilágosabban az efféle összetartozás lényegét, úttörő létélmény-analízisében: az évszázadok során főlhalmozódó — és kiválogatódó! — társaslélektani tapasztalatok minden közösségben többé-kevésbé „standardizált” szellemi szerepek gazdag skáláját teremtik meg, melyen — kisebb-nagyobb krízisek árán, de anélkül, hogy tudatosítaná — mindenki

elhelyezkedik. A skála gazdagítására, új szellemi szerepek formálására viszonylag kevesen alkalmasok, még kevesebben vállalkoznak. Mármost az említett összhang azok között az alkotók között jöhet létre, akik azonos értelemben bővítik vállalkozásukkal a skálát. Tüskés Tibor kritikus művészetének (vagy költészetének, mert Komlós Aladár életművének példája nyomán nyugodtan mondható, hogy az effajta kritika: poézis) azért kulcsfigurája a nagy kaposi európai, mert sorsélményeik mindkettőjüket vidék és ország, haza és nagyvilág, magyarság és egyetemesség, helyi és általános, lokális és globális megküzdött — és megszenvedett — polaritásában tanították élni és eszmélni.

A tárgyigényelte változtatásokkal s behelyettesítésekkel ugyanezt az alapképletet hámozhatnánk ki Várkonyi Nándorról, Bárdosi Németh Jánosról, Szántó Tiborról, Borsos Miklósról, Bertha Bulcsúról, Takács Imréről, Kalász Mártonról, Rippl-Rónairól, Egryről, Martyn Ferencről szóló tanulmányaiból. Valószínűleg ezek a kötet legerősebb, valódi kritikus felfedezéseket sűrítő írásai. Az alapképlet felől például szinte „természetes”, hogy Tüskés — s csak ő! — veszi észre Szántó *Bálnákról is beszéltünk*-jének fundamentális hasonlóságát Hernádi *Az erdő* című regényével. Csakugyan, mindkettőben a lokális dinamika abszurd és következetes globalizálása teremt hatalmas feszültséget, kelt „látszólagos szenvtelenséggel” erős érzelmet, amely nem múlhat el anélkül, hogy „valamiféle erkölcsi állásfoglalásra ne készítetné az olvasót”. A kötet „Találkozások” című ciklusában tán ezért leg-sikerültebb a Kassák-élmékek leírása: ebben a csak kozmikus méretekkel mérhető páratlan — félve írom le a szót, mert mindennapi nagyképűségünk annyira lejáratta — „szegényemberben” (lám, hát még magyarázkodással se merem leírni a talán találébb „kisembert” vagy „kispolgárt”) Tüskés megérezte egyéni és egyetemes polaritásának konzonáns akkordjait.

A rutinos kritikus — és Tüskés a szó nemes és praktikus értelmében rutinos — természetesen nemcsak saját hullámhosszára érzékeny. Bizonyíték rá Veres Péterrel való találkozásainak eleven leírása, Csorba Győzőről írt értő elemzése, vagy Fodor Andrásról szóló pályaképe. A legjobb példa tán épp a Fodor-esszé, mert Fodor András költői pályája részben tárgyalható Tüskés „saját koordinátarendszerében”. Csábító lehetne tehát a kritikusnak egészében itt elhelyezni. Ám Tüskés példás fegyellemmel, türelmesen keresi, hogy mi fogalmazható meg — és miért — ennyire konkrét és erősen elvont élményvilágból ilyen kifinomultan egyszerű versekkel; jó érzéssel lel rá Fodor költészetében az „utazás”, a „(szín)helyváltoztatás” fundamentális szerepére, az „időélmény” különlegességére, az értékvállalás tervszerű és szigorú tudatosságára, a kapcsolatteremtés és -megőrzés fájdalmasan szép dinamikájára. Tüskés esszéjéből rokonszenves, árnyalt, erőteljes Fodor-arckép tekint reánk, kicsit — vagy erősen? — Bertha Bulcsú Fodor-interjújához hasonló, tehát hiteles. A biografikus részletek gazdagságából és elrendezéséből kimondatlanul is érződik, hogy a kritikus közelről ismeri a költőt, barátja. Tán ezért ügyel, hogy értékelése mindig tárgyyszerű, sőt visszafogott maradjon. De így is — vagy épp ezért? — ugyanolyan jól bemérhető értékítéletéből a költő helye és nagysága, mint a szenvedélyesen szép Takács-esszéből. A Fodor-pályakép valósággal mintája lehetne azoknak az előírásoknak, amiket Tüskés Tibor az „igazi kritikától” megkövetelt. „Felbont egy bonyolult és összetett anyagot, folyamatot indít el, gondolatokat vált ki és közvetít.” A kritikus maradéktalanul megoldotta föladatát. Hibátlan munkát végzett. És mégis — vagy épp ezért? — mintha hiányozna valami az írásból. Talán az az eleven élet, ami a Takács-esszében az első sortól lüktet, ki-téphetetlenül. Hiszen élet és hibátlanság definíciószerűen összeegyeztethetetlenek: az élet, az evolúció csupa kicsi véletlen hibának köszönheti még a létezését is. Az élet véletlen tévedések csodálatos hasznosítása, kisebb-nagyobb hibákból összeeszkábált tökéletesség. És valószínűleg ilyesmi a vers is, egyébként aligha lehetne oly gyakran épp a hibátlanság a halála. De akkor eleve reménytelen mindenféle verselemzés; lám Takács poézisének meglevenítéséhez is prózája kellett. Elemezni a zenét lehet, a poézis ellenben diametrális ellentéte a muzsikának (és a muzsikával rokon matézisnek); a népdal — s a gregorián — utolérhetetlen csodája éppen

az ellentét hihetetlenül finom lebegtetése. Nem „kiegyensúlyozása” vagy pláne „szintézise”, hiszen ilyesmi lehetetlen. A népdal sohasem kísérletezik a lehetetlen-nel; ellenkezőleg: elismeri. És tán ez a titka Fodor poézisének is, ez a lepkeléptű lebegés zene és poézis áthidalhatatlan szakadéka fölött. Talán. A kritikus persze csak legyint az efféle dilettáns dumára. Joggal.

Ám miért korlátoznánk Tüskést a kritikus szerepére? Hiszen elfér az ő írói műhelyében nagyon sokféle vállalkozás. A jelen kötet azonban például feyelemmel — és szakértelemmel — válogatott kritikai kötet. De nem irodalomcentrikus. Külön említendő az a ritka törekvés, hogy egyforma kompetenciával tájékozódjék s tájékoztasson irodalom és művészet világában. Vállalkozásának sikere szépen igazolja, hogy a képzőművészet vagy a balett megértése és interpretálása — természetesen a nélkülözhetetlen szakismereteken túl — nem kíván különleges, az irodalomkritikáétól lényegesen különböző elveket. Ellenkezőleg, Tüskés kötetében a képzőművészet értő tárgyalása megkönnyíti az irodalmi jelenségek bemutatását és értelmezését, s megfordítva. Tüskés tehát helyreállít egy természetben meglévő, ám a kritikában hagyományosan szétválasztott egységet: képzőművészet—színművészet—irodalom eleve elrendelt „hármóniáját”. Ezért aztán aligha akad az utóbbi évek igazán nem sovány kritikai termésében érdekesebb, elfogulatlanabb, szélesebb skálájú, szakszerűbb kötet. Ez azonban nem értékelés vagy pláne dicséret, csupán regisztrálása a ténynek, hogy napjainkban Pécsről legalább olyan jól és olyan természetesen szemlélhető és bírálható az egész magyar irodalom és művészet, mint Budapestről. Ebben a kötetben minden tanulmány, minden mondat az egész honi irodalom és művészet terében helyezkedik el, s a horizont mindig a kor művészete és irodalma.

Dehát akkor mitől „pannoniaiak” ezek a „változatok”? Ne próbáljunk felelni a kérdésre, többet úgyse igen mondhatnánk Tüskés előszavánál egy dunántúli antológiához s bevezetésénél a győri dunántúli költőtálalkozóhoz. A kötet mindenesetre meggyőz, hogy Pannónia már nem provincia, s hogy nem az, abban lényeges, pótolhatatlan szerep jutott — és jut! — az olyan pannóniai alkotóknak, mint Tüskés Tibor. Pécsnek legalább akkora szerencse (s legalább úgy megbecsülendő), hogy ott él és dolgozik Tüskés, mint neki „metafizikai szükségszerűség” az, hogy Pécsen él. Mert rája is elmondható, amit Martyn Ferenccről ír: „Pécs, Kaposvár, a Balaton és a főváros szűk négyszögében telnek napjai. De képei az európai művészet hegyi levegőjét árasztják.” (*Szépirodalmi, 1977.*)

VEKERDI LÁSZLÓ

Parasztságtörténet és történetírás

(MEDITÁCIÓK SZABÓ ISTVÁN TANULMÁNYKÖTETE KAPCSÁN)

Szakmonográfiák vagy kötetbe gyűjtött értekezések ismertetését a társadalomtudományi folyóiratok általában az alábbi módon végzik: tételesen végigmennek az egyes tanulmányokon, vagy kiemelik a néhány fontosabb írást. Már ritkább az az eset, amikor az ismertetés középpontjába az egyes tanulmányokat létrehozó, illetve kötetbe foglaló koncepció kerül, ugyanis nem minden tanulmánykötet rendelkezik olyan koncepciós gerinccel, amelynek bemutatására vagy bírálatára érdemes energiát fordítani. Az ismertetések „műfaja” a legtöbbszor az egyszerű információközlés — kevésbé udvariasan fogalmazva a tartalomleírás —, a higgadt, de kritikus tárgyalás egyre ritkább. Ha az ismertetendő alkotás „nagynevű” személyiség kezeműve